

De ‘gemankeerde’ groep

Verslag van de Foulkeslezing van 2016 door Haim Weinberg in Londen en de reacties daarop.

Op 13 mei 2016 werd door Haim Weinberg in Londen de veertigste Foulkeslezing uitgesproken. Deze lezing wordt jaarlijks door de Group Analytic Society georganiseerd. Ik wilde er graag bij zijn, maar heb door een overboekt vliegtuig en trage taxi's niet veel meer dan de slotwoorden 'live' kunnen horen. Geen nood, zal ik maar zeggen; de lezing wordt altijd weer gepubliceerd in *Group Analysis*, zodat ik alsnog mijn voornemen om verslag te doen kan uitvoeren (Weinberg, 2016). Behalve de lezing zelf worden ook reacties op de lezing gepubliceerd, waarvan er dit keer twee in aansluiting aan de lezing uitgesproken werden; ook die zal ik in mijn weergave betrekken (Winther, 2016; Penna, 2016; Mojovi, 2016).

Vraagstelling

De vraagstelling of het thema dat Weinberg aan de orde stelt intrigeert me. Hoe bestaat het dat groepen waarin de meest basale regels met betrekking tot veiligheid, vertrouwelijkheid, aanwezigheid en grenzen aan tijd en ruimte niet of niet voldoende gelden, toch aanleiding kunnen geven tot diepgaande processen, gekenmerkt door ervaringen die nu juist typerend zijn – althans dat denken we – voor groepen waarin die regels wel gehandhaafd worden? Weinberg

noemt dergelijk groepen onmogelijke groepen die opbloeien (ondanks of dankzij) in een lekkende 'container'. Ik probeer de paradox te vangen met het woord 'gemankeerd' in de titel. Gemankeerd wil zeggen dat iets niet geworden is wat het had moeten zijn. Maar dat is nu net het punt. Het is wel degelijk 'iets' geworden. Als je de achtergrond van de vignetten die Weinberg ter illustratie geeft niet zou kennen, dan zou je het verschil niet opmerken. Dus zoekt Weinberg naar de aard van het gemankeerde. Waar, op welk niveau bevindt zich dat? Dat zou natuurlijk ook de theorievorming kunnen betreffen. Vandaar de ondertitel van zijn lezing: 'Challenging Group Analytic Theory?'; met een voorzichtig vraagteken, dat wel. Dat daarmee ook gevraagd kan worden naar onze concepten, theorievorming en praktijk kan ik niet nalaten in ieder geval aan te stippen.

Wat zijn dat voor groepen?

De vraag is natuurlijk meteen welke groepen Weinberg dan op het oog heeft. Want, zoals zal blijken, zijn lezing eindigt nu ook weer niet met de conclusie of aanbeveling om de regels met betrekking tot aanwezigheid, veiligheid en privacy overboord te zetten. Althans zeker niet in de reguliere prak-

tijk. Het gaat dan ook niet over de reguliere praktijk, zodat ook niet duidelijk wordt wat de betekenis van de bevindingen van Weinberg voor het dagelijks werk zou kunnen zijn. Hij heeft het over internetgroepen, ongetwijfeld zijn specialiteit, over trainingsgroepen voor aio's Psychiatrie, over demonstratiegroepen of zoals wij het op onze congressen noemen, masterclasses en huiskamersessies. Dat zijn de typen groepen die hij noemt naast een bijzondere situatie, namelijk wanneer de container geattaqueerd wordt door de realiteit. Daarmee bedoelt hij de bijzondere situatie die ontstaat wanneer zo'n type groep bijeenkomt op het moment dat iedereen geconfronteerd is met de realiteit van een terroristische aanslag of een bombardement. Dat is niet denkbeeldig, Weinberg bespreekt twee voorbeelden.

Wat het niet is

Het gaat niet om de anti-groep. Nitsun (1996) merkte op dat er in de literatuur weinig aandacht was voor agressie gericht tegen de groep. Immers, het uitgangspunt is dat de psychotherapiegroep een veilige plek is, en dat de problemen die zich voordoen voortkomen uit de individuele deelnemers. Dat de groep zelf problematisch kan zijn en destructieve actie kan uitlokken waardoor (het voortbestaan van) de groep in gevaar kan komen, is het punt waar Nitsuns concept van de anti-groep om draait. Maar dat is niet het idee bij de 'onmogelijke' groepen waar Weinberg het over heeft. Al is het anderzijds wel zo dat zo'n onmogelijke groep anti-groep-elementen teweeg kan brengen.

Het is ook niet wat Bion noemde 'attacks on linking' (1967, pp. 93-109). Nu is 'linking' een geheel eigen concept van Bion, waarmee hij enerzijds aansluit bij wat Melanie Klein betitelde als projectieve identificatie en *splitting* en anderzijds bij Freud en diens idee van de doodsdrijf. De aanval op linking komt in zijn jargon dan ook voort uit het psychotische deel van de persoonlijkheid. Alles wat de functie heeft om het ene object met het andere object te verbinden, wordt aangevallen. Dat kan zich voordoen wanneer de vroege communicatie tussen moeder en kind middels projectieve identificatie misgaat doordat enerzijds het kind een al te sterke dispositie tot destructiviteit heeft (haat) en anderzijds moeder niet ontvankelijk is voor die projecties of die niet verdraagt. In dat kader spreekt Bion dan ook over normale en excessieve projectieve identificatie (Bion, 1967, p. 105). Dat laatste leidt tot een ernstige ontwikkelingsstoornis; in termen van Bion: 'borderline psychosis'. De functie van projectieve identificatie, nogmaals volgens Bion, is de mogelijkheid om bijvoorbeeld eigen gevoelens te onderzoeken in de persoon die sterk genoeg is om ze te omvatten ('to contain'). Als die link niet mogelijk is (zoals aangegeven door moeder of kind), leidt dat tot destructieve aanvallen op de link, en wordt bijvoorbeeld nieuwsgierigheid om te onderzoeken gesmoord.

Wat maakt een groep 'onmogelijk'?

Weinberg haalt Bion aan om uit te leggen wat een onmogelijk groep onmogelijk maakt.

Indien, in de eerste plaats, de inhoud van het materiaal zo heftig, zo explosief is, dat de container explodeert en niet langer kan functioneren, of, in de tweede plaats, wanneer de container zo rigide is dat het materiaal niet geuit kan worden en zich moet vormen naar de container, dan heeft de groep geen leven. Waar het om gaat is dat container en inhoud zich aanpassen en vormen in interactie over en weer, zodat ze zich beide kunnen ontwikkelen. Maar, voegt Weinberg er aan toe, in de onmogelijke groepen die hij voor ogen heeft speelt er nog iets anders: de container is niet rigide, maar juist niet sterk genoeg, zonder dat het ingebrachte materiaal explosief genoemd zou kunnen worden. Het is de container die lek is. Het is, nog anders gezegd, de setting die het probleem vormt.

Wat maakt een groep succesvol?

Die vraag beantwoordt Weinberg in twee stappen. Allereerst gaat hij in een aantal hem bekende leerboeken (Foulkes & Anthony, Yalom & Leszcz, Rutan, Stone & Shay; Weinberg, 2016, pp. 323-333) na wat de minimale condities zijn om met een groep te kunnen werken. Dat levert de volgende condities op: zelfonthulling van gevoelens en ervaringen en van gevoelens jegens andere groepsleden, actieve deelname, een veilige omgeving, het hanteren van flexibele grenzen die enerzijds de integriteit van de groep bewaren en anderzijds niet zo slap zijn dat het ten koste gaat van structuur en veiligheid. Dat laatste is bij uitstek dé taak van de therapeut. Bedreigingen van die condities worden

gevormd door traagheid, afwezigheid, sub-groepvorming, contacten buiten de groep om en zondebokfenomenen. Weinberg is niet onder de indruk van wat hij gevonden heeft en zijn vraag is: wanneer en in welke mate wijken we hier vanaf en hebben we toch nog steeds een levensvatbare groep? Met andere woorden, met deze informatie kunnen we nog steeds niet snappen waarom onmogelijke groepen toch vruchtbaar als groepen kunnen functioneren.

Ik kan natuurlijk niet nalaten 'even' in de Nederlandse leerboeken te kijken. Jongerius noteert naar aanleiding van het kennismakingsgesprek ter voorbereiding op deelname aan de groep een aantal groepsregels: aanwezigheid, geheimhouding en vrije interactie, naast zaken als geen contact buiten de groep, ten minste tien keer deelnemen, niet zomaar stoppen, en wat te doen in geval er een bekende in de groep zit (Jongerius & Eykman, 1993, pp. 64-65); ik pas ze trouwens nog altijd toe. Ook Berk noemt in zijn leerboek (2005) in het kader van 'de eerste zitting' (pp. 243-244) en wat hij noemt: 'situaties' (pp. 333-353), een reeks van herkenbare spelregels. Maar daarmee blijft de vraag van Weinberg staan: waar ligt de grens aan die grenzen, afspraken en spelregels?

De therapeut én de groep

Weinberg gebruikt vervolgens enkele opmerkingen uit het nieuwe leerboek van Schlapobersky (2016) om tot zijn antwoord op de door hem opgeworpen vraag te komen. Ik neem de twee citaten hier over. 'The two elementary conditions for successful

group therapy – on the one hand, membership and composition and on the other, the capabilities of the conductor – both have determining influences on the quality of a group's work.' En: (...) 'the conductor's primary job [is] – equip people to 'play' safely with human experience and do so across its wide range of emotions' (Weinberg, 2016, p. 343). Het is, zo luidt de stelling van Weinberg, de groepstherapeut die vermoedelijk iets te bieden heeft tegen de grensproblemen en het lekken van de container.

Het belangrijkste wat we doen is een ruimte creëren die uitnodigt tot reflectie. In die ruimte gaan groepsleden emotionele verbindingen aan. En essentieel hierbij is wat Weinberg noemt de 'secure presence' van de therapeut. Want dat compenseert voor wazige grenzen, los-vaste condities en lekkage. Natuurlijk gaat het dan om de wijze waarop de therapeut aanwezig is met zijn/haar passie, aandacht, emotionele betrokkenheid, en nog veel meer. Maar er is nog iets. En dat is hoe de therapeut de groep in zijn/haar hoofd, beter gezegd geest ('mind') heeft. Ik citeer Weinberg: 'Our ability to hold the group-as-a-whole in our mind as a reflective space and stay hopeful despite the difficult conditions can compensate for unsafe conditions and contribute to the ability of the group to develop' (2016, p. 344). Maar het geldt niet alleen voor de therapeut. Ook de deelnemers kunnen zich de groep voorstellen als een voldoende omvattende omgeving ondanks de reële problemen. Het gaat niet zozeer om de reële eigenschappen van de groepssetting, maar om die zoals we ons die voorstellen en in gedachten vasthou-

den. Weinberg herinnert even aan het concept 'onzichtbare groep' van Agazarian. Het is dus in dit inleven en zich voorstellen, in de 'group mind' (om nog maar een klassieke term te noemen), waardoor de begrenzungen er wel zijn.

Ter adstructie voegt Weinberg tot slot nog enkele opmerkingen vanuit de veldtheorie toe om te eindigen met een filosofische, speculatieve vraag. Wat is de geest ('mind')? Is de geest iets in of iets tussen mensen? Ook dat is weer een verwijzing naar Foulkes, die van mening was dat een multipersoonlijke benadering meer recht zou doen aan de geest dan een individuele optiek. Ik laat dat maar voor wat het is.

Wat vinden we hierover bij Jongerius en Berk?

De therapeut en de groep samen maken dat de groep vruchtbaar kan werken. Bij Weinberg speelt daarbij op de achtergrond ongetwijfeld Bions dualiteit 'contained - container' een rol, en modelleert hij de therapeut naar de primaire 'container', de moeder dus. Hoe ziet dat er in de al eerder genoemde twee Nederlandse leerboeken uit? Eigenlijk is die vraag een uitnodiging om weer eens tegen het licht te houden hoe de opvattingen over de therapeut van toen met de tijd geëvolueerd zijn. Voor wie is dat een uitdaging? Hier slechts een korte opmerking.

Jongerius schreef een nog altijd lezenswaardig hoofdstuk over de therapeut (1993, pp. 29-51), over diens persoonlijkheid, over zijn techniek (bijvoorbeeld zijn interpretatiesys-

temen, waaronder dat van Bion, dat ‘niet erg bruikbaar is in de praktijk van de groepspsychotherapie’! [p. 33]), zijn mate van activiteit en directiviteit, zijn transparantie, zijn rol en zijn medewerkers; gedegeen materiaal. Echter, trefwoorden rond het begrip ‘containen’ komen er, zo lijkt het, niet aan te pas. En speculaties over de ‘mind’ lijken niet aan hem besteed. Maar ook het hoofdstuk van Van Eck over psychoanalytische groepspsychotherapie in hetzelfde leerboek (pp. 104-116), waarin naast andere ook de *Group Analysis* tamelijk neutraal beschreven wordt, geeft weinig uitsluitsel.

Anders dan de eenmalige editie van het praktijkboek van Jongerius & Eykman heeft Berk zijn leerboek tot de laatste editie ervan in 2005 steeds bijgewerkt. Ook Berk heeft zijn hoofdstuk over de therapeut (pp. 231-240). Natuurlijk zijn er allerlei verschillen, ik ben de laatste om het allemaal op een hoop te gooien, maar op hoofdlijnen is het natuurlijk toch vergelijkbaar met de benadering zoals we die vonden bij Jongerius. En anno 2016 is de vraag hoe deze, mag ik zeggen traditionele profielen zich ontwikkeld hebben. Waarbij ik aanteken dat traditioneel voor mij geen vies woord is, integendeel, maar staat voor het fundamentele gegeven dat wij er niet mee begonnen zijn.

Commentaren

Winther, in haar commentaar, bevestigt vooral de observaties van Weinberg. Ook zij neemt waar dat deelnemers aan demonstratiegroepen nooit klagen over zwakke gren-

zen of gebrek aan vertrouwelijkheid. Misschien, zo vermoedt ze, hebben we die regels in de overlevering van generatie op generatie al te vanzelfsprekend tot dogmatische normen verheven (‘promoted to the superego’, Winther, 2016, p. 353). Toch is ze, zonder het met zoveel woorden te zeggen, kritisch. Ze noemt de typering van de therapeut door Weinberg een idealisering, passend bij de afhankelijke basisovertuigingsgroep. Ze houdt het er dan ook op dat Foulkes met zijn matrix zijn tijd ver vooruit was en dat met de matrix in principe alles al gezegd is. Want de matrix omvat het transpersoonlijke, zoals Foulkes al vermoedde. Om, min of meer dogmatisch, zou ik zeggen, te eindigen met: ‘So I conclude by saying that impossible groups do not challenge group analysis as much as group analysis challenges us.’ (Winther, 2016, p. 356) Toch past ze zelf in deze verwoording een oude dogmatische stelregel toe. Immers, met het dogma is in principe alles gezegd. De ene keer ligt het accent op *in principe*, en er valt er dus nog wel wat te zeggen. In het andere geval ligt het accent op *alles*, en is er niets meer aan toe te voegen. Zij past hier het *in principe* toe, zou ik denken. In principe heeft Foulkes het allemaal al gezegd. Dat lukt ons in Nederland niet meer. De beide andere commentaren gaan minder over de lezing van Weinberg, al steken beide dames de loftrumpet over het werk van Weinberg, maar ze verbreden vooral de thematiek van de lekkende container naar sociaal-maatschappelijke verbanden en het sociaal onbewuste. Zo is Marian Mojovi intens betrokken bij de lotgevallen van het

voormalige Joegoslavië en Servië. Met andere woorden: de lekkende container is hier het land en de bijbehorende samenleving en de ineenstorting daarvan. Zij is een van degenen die van het begin af aan betrokken is bij het zogenoemde 'Reflective Citizens Project': workshops en groepsbijeenkomsten om van 'paralyzed citizens', tot 'reflective citizens' en 'engaged citizens' te komen. Bij haar, zoals ze betoogt, duidelijk geïnspireerd door de Group Analysis en ervaring met de 'large group'. Ze noemt die workshops en groepen 'psycho-social transitional spaces', wat natuurlijk in het licht van de recente geschiedenis een veelzeggende aanduiding is. Ze vergelijkt die groepen, zeker in het begin, met die lekkende containers van Weinberg en laat de groei en bloei ervan zien. Ze heeft er blijkens de literatuurlijst bij haar artikel veel meer over geschreven. Op het internet is een kort verslag te vinden van een congres van de Group Analytic Society in Belgrado in 2015 in genoemde stad, dat kennelijk helemaal aan deze thematiek gewijd was; mogelijk interessant materiaal voor iemand om uit te zoeken. Wij kennen die maatschappelijke functie van groepen wellicht te weinig of passen die te weinig toe.

De Braziliaanse Carla Penna verbreedt de thematiek nogmaals en legt met veel passie de vinger bij het verlichtingsproject bij uitstek: het individualisme, maar dan niet zozeer bij de verworvenheden als wel bij de verwording ('rottenness') ervan. Het is voor haar dan ook geen vraag waarom in een eeuw met lekkende containers of als lekkende container als zodanig de kleine groep

opbloede. De groep is immers antigif, en 'pièce de resistance', zoals bijvoorbeeld de al genoemde 'reflective citizens'-groepen. Het gaat hier, ik kan het slechts aanduiden, om verdere (theoretische) ontwikkeling van de 'basic-assumptions'-theorie van Bion, met onder andere de vierde basisaanname volgens Hopper in geval van traumatisering (Hopper, 1999; Weinberg, 2014, pp. 32-36). En ook over uitbreiding van de groepsanalytische theorie voorbij de traditionele therapiegroep. Ook dat nodigt uit tot een verdere uitwerking en de vraag hoe dat in onze theorievorming en praktijk is verlopen.

Samenvattend

Het is even zoeken, maar de onmogelijke groep kan wel degelijk, verrassend genoeg functioneren, dynamisch en levendig, dankzij de zekere tegenwoordigheid van de therapeut, die de reflectieve ruimte van de groep vasthoudt in zijn geest, terwijl de groepsleden de onzichtbare groep in hun fantasie bewaren. Dat zal neem ik toch aan voor de reguliere groep niet anders zijn, zonder dat het meteen hoeft te leiden tot het overboord zetten van bepaalde regels en randvoorwaarden. Maar het nodigt wel uit om over bijvoorbeeld die tamelijk traditionele profielen van therapeuten na te denken; is een update wenselijk? En vooral: is een verbreding noodzakelijk, voorbij de therapiegroep inclusief de therapeut, met het oog op de samenleving als geheel met haar gevoel overstroomt te worden met vreemdelingen, met haar angst voor vernietiging en angst voor terreur, met haar 'boze blanke

mannen', met haar (neiging tot) fragmentatie, haar 'necropolitics' (Penna, 2016, p. 361), kortom als lekkende container? Weinberg typeert elders deze ontwikkeling en verbreding van de groepsanalytische theorie als van een conservatieve groepsanalyse naar een radicale groepsanalyse (2014, pp. 29-32). In feite laten Weinberg en zijn commentatoren geen twijfel over deze uitdaging bestaan. Wij hebben echter toch een wat ander jargon, onze theorievorming is anders gelopen en daarmee (vermoedelijk) ook onze praktijk. Dat geeft in ieder geval nog meer te denken. Met de woorden van Weinberg tot slot: 'Finally, in fact, it is the co-created fantasy in the mind of "the group including the conductor", the multi-unconscious-fantasy that allows these groups to thrive in leaking containers' (Weinberg, 2016, p. 347).

Piet Verhagen

Literatuur

- Berk, T. (2005). *Leerboek groepspsychotherapie*. Utrecht: de Tijdstroom.
- Bion, W.R. (1967). *Second thoughts*. London: Karnac.
- Hopper, E. (1999). Traumatische ervaringen in het onbewuste leven van groepen: een vierde basisovertuiging. 21ste S.H. Foulkes Annual Lecture. *Groepspsychotherapie*, 33, 6-40.
- Jongierius, P.J. & Eykman, J.C.B. (1993). *Praktijkboek groepspsychotherapie*. Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- Mojovi, M. (2016). Serbian reflective citizens' matrix flourishing in leaking containers. Response to 40th Foulkes Lecture. *Group Analysis*, 49, 370-384.
- Nitsun, M. (1996). *The Anti-Group. Destructive forces in the group and their creative potential*. London: Routledge.
- Penna, C. (2016). Homo clausus, homo sacer, homines aperti: Challenges for Group Analysis in the 21st century: A response to Haim Weinberg's 40th Foulkes Lecture. *Group Analysis*, 49, 357-369.
- Schlapobersky, J.R. (2016). *From the couch to the circle. Group-analytic psychotherapy in practice*. London: Routledge.
- Weinberg, H. (2014). *The paradox of internet groups. Alone in the presence of virtual others*. London: Karnac.
- Weinberg, H. (2016). 'Impossible groups that flourish in leaking containers' – Challenging Group Analytic Theory? *Group Analysis*, 49, 330-349.
- Winther, G. (2016). Response to 40th Foulkes Lecture by Haim Weinberg. *Group Analysis*, 49, 350-356.